

ОИЛАДАГИ ЗЎРАВОНЛИК БИЛАН БОҒЛИҚ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРУВЧИ ОМИЛЛАРНИНГ ИЛМИЙ ТАҲЛИЛИ

Комилжонов Шохрухмирзо Қодиржон ўғли
ИИБ Академияси 317-гуруҳ курсанти

Аннотация: Ушбу мақолада Оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқарувчи омиллар, уларнинг турлари илмий таҳлил этилган.

Таянч тушунчалар: оилаги зўравонлик, детерминизм, криминология, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси.

Оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқарувчи омилларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, ўрганиш ва уларни илмий таҳлил қилишда биз криминологиядаги жиноятлар сабаблари ва шароитлари ҳақида таълимотларга асосланамиз.

Оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни тақозо этувчи омилларни тадқиқ этишда ҳаётий боғлиқликларнинг бир тури бўлган “детерминация”*, яъни воқеалар, ҳолатлар ва жараёнлар ўртасидаги боғлиқликни билдирувчи алоқа ҳақидаги таълимотга асосланамиз. Диалектик детерминизм табиат ва жамиятдаги барча ҳодисаларнинг, шу жумладан кишиларнинг ирода ва хулқларининг умумий объектив қонунияти борлиги ва улар бир-бирига боғлиқ бўлиб, бир-бирини тақозо этишини эътироф этувчи таълимот ҳисобланади.

Диалектик детерминизмнинг бир ҳалқаси бўлган сабабий боғланишнинг қоидаларига [1; Б.7] асосланган ҳолда оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни тақозо этувчи омилларни илмий таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз. Мазкур қоидаларга асосан:

биринчидан, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни тақозо этувчи омиллар жамиятда объектив мавжуд, яъни улар ижтимоий ҳаётдаги, шу жумладан оиладаги ҳодиса, воқеа ва жараёнлардан иборатдир;

иккинчидан, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар оила аъзоси (аъзолари)нинг унинг бошқа аъзоси (аъзолари)га нисбатан содир этилган ижтимоий хавфли қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлиги) шаклида намоён бўлганлиги учун ҳам уни тақозо этган омиллар ҳам ижтимоий-психологик хусусиятга эгадир;

учинчидан, оила ҳаёти билан боғлиқ бўлган барча воқеалар, ҳодисалар ва жараёнлар ундаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларга бевосита

* Изоҳ-2. Детерминация лотинча «determinatio» сўзидан олинган бўлиб, «аниқлайман», «белгилайман», «тақозо этаман» деган маъноларни билдиради.

ёки билвосита таъсир қилса, ҳуқуқбузарликлар ва уларнинг оқибатлари ҳам, «бумеранг» сифати ушбу ҳодиса, воқеа ва жараёнларга акс таъсир кўрсатади;

тўртинчидан, оиладаги зўравонлик оқибатида содир этилган ҳуқуқбузарликлар билан у ёки бу даражада боғлиқ бўлган ҳодиса, воқеа ва жараёнлар, асосий ёки асосий бўлмаган, биринчи ёки иккинчи даражали, ташқи ва ички омиллар сифатида намоён бўлади;

бешинчидан, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни тақозо этган омиллар улар билан сабабий, яъни генетик боғланишга эга;

олтинчидан, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликни тақозо этувчи ҳар бир омил ўз сабабига эгадир, ҳар бир оқибат эса янги оқибатни келтириб чиқаради. Шу билан бир вақтда сабаб сифатида намоён бўлган бир омил бир неча омилларни, яъни оқибатларни келтириб чиқариши, бир оқибатнинг эса бир нечта сабаби бўлиши мумкин;

еттинчидан, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни тақозо этувчи омиллар айрим ҳолда сабаб ва бошқа бир ҳолатда эса шароит сифатида намоён бўлади. Сабаб ва шароит алоқада бўлгандагина оқибат келиб чиқади. Сабаб, шароит ва оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш генетик боғлиқдир. Оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар ҳамда уларни тақозо этувчи омиллар ўртасидаги сабабий боғлиқлик, бу генетик боғлиқликдир.

Оила турмуш доирасида содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарлик ва жиноятга оид статистик маълумотлар таҳлилларига асосланиб, оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқарувчи омилларни шартли равишда қуйидаги гуруҳларга ажратдик: а) оиладаги носоғлом маънавий-руҳий муҳит; б) оилада маънавий-ахлоқий тарбиянинг заифлиги ёки сустлиги; в) оила аъзоси (аъзолари)да мавжуд бўлган ғайриижтимоий хулқ-атвор; г) оиладаги моддий етишмовчилик ва қийинчиликлар; д) оила аъзоси (аъзолари)нинг спиртли ичимликка ружу қуйиши; е) асоссиз (меъёридан ортиқ) рашк, эркак ва аёлнинг хиёнат; ж) эрта турмуш қуриш, ёш оиладаги муносабатларга ноўрин аралашув.

1. Оилада носоғлом маънавий-руҳий муҳит. Оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар, энг аввало оиладаги носоғлом маънавий-руҳий муҳитнинг мавжудлиги билан тақозо этилади.

Криминолог олимларнинг таъкидлашича, шахс шаклланишида оиладаги муҳит долзарб аҳамиятга эга. Россиялик олим Ю.М.Антоняннинг фикрича, оиладаги зўравонликнинг асосий сабабларидан бири – ота-онанинг фарзандига меҳр қўймаганлиги, унинг тарбиясига эътиборсизлигидир. Шахснинг болалиқда меҳр-мурувватдан маҳрум қилиниши унинг руҳиятида безовталиқ, кўрқинч, нафрат каби ҳиссиётларни шакллантиради. Бу ҳиссиётлар онгсиз равишда қайд этиб борилади ва муросасиз хулқ-

атворнинг, жумладан унинг энг ашаддий кўриниши оилада зўравонликнинг пайдо бўлишига олиб келади [2; С.114].

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, оиладаги низоларни келиб чиқишида эр-хотин ўртасидаги муносабатнинг самимий эмаслиги, оила шароитида юзага келадиган муаммоларга юзаки қараш, бола тарбиясидаги бепарволик, қайнона-келин ўртасидаги ғайриижтимоий муносабатлар, бир-бирини тушуниш каби инсоний фазилатларнинг йўқлиги криминоген омиллардан бири ҳисобланади.

Профессор И.Исмаилов таъкидлаганидек, оиладаги носоғлом вазият, уриш-жанжал оила аъзолари ўртасида ғайриижтимоий носоғлом муносабатлар шахс маънавияти салбий шаклланишининг асосий манбаи ҳисобланади [3; Б.160].

М.Х.Файзиёвнинг фикрича, агар оилада оилавий муносабатлар ижобий бўлмаса ёки етарли даражада шаклланмаган бўлса унда турли муаммо ва низолар вужудга келади [4; Б.36]. Маълумки, оила-турмуш муносабатлари ҳар доим ҳам бир маромда бўлавермайди. Агар оилада эр-хотин ва оиланинг бошқа аъзолари ўзларининг бурч ва масъулиятларини тўла адо этса бундай оилада низоли криминоген вазиятлар келиб чиқмайди.

Афсуски, айрим ҳолларда уларнинг фикр ва қарашларидаги қарама-қаршилиқ, келишмовчилик ва англашилмовчилик ҳамда шахслараро низолар тарзида намоён бўлиб, оилада турли кўринишдаги зиддиятларни келтириб чиқаради. Зеро, оилавий тарбия масаласида хатога йўл қўймаслик учун аввало ҳар қайси хонадондаги маънавий иқлимни ўзаро ҳурмат, ахлоқ-одоб, инсоний муносабатлар асосига қуриш айтиш муддаодир.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, оилада носоғлом ижтимоий маънавий муҳитнинг мавжудлиги оилада турли низоларнинг келиб чиқишига, оила аъзоларининг бир-бирига нисбатан ҳурматсизлик билан муносабатда бўлишига, ота-онанинг фарзандлар тарбиясига эътиборсизлик билан қарашига, уларга шафқатсиз муносабатда бўлишга олиб келади. Бу борада ўтказилган айрим хорижий тадқиқотларда қайд этилганидек, бир гуруҳ америкалик психиатрлар томонидан 76 та солим ота-оналар шахси ўрганиб чиқилганида, уларнинг фақат 7% соғлом маънавий-руҳий турмуш тарзига эга бўлиб, қолганлари, яъни 25% ичкиликбозлар, 68% эса жамиятга зид турмуш тарзи кечирувчи шахслар эканлиги аниқланган [5; С.16-17].

Тадқиқот жараёнида ички ишлар органларининг таянч пунктлари профилактика инспекторларига «Бугунги кунда қайси омиллар оиладаги зўравонликнинг келиб чиқишини тақозо этмоқда»? деган савол билан мурожаат этганимизда уларнинг 21,4% оилалардаги носоғлом муҳит сабаб бўлаётганлигини таъкидлашган. Шунингдек, суд-тергов материаллари таҳлил қилинганда, оила турмуш доирасида содир этилган жиноятларнинг ҳар учинчисига оиладаги носоғлом муҳит сабаб бўлган [6].

Таҳлилларга асосланиб айтиш мумкинки, оиладаги носоғлом муҳит *биринчидан*, оилада турли низо ва келишмовчиликларнинг келиб чиқишига, *иккинчидан* инсон тарбиясининг бузилишига, *учинчидан*, шахсда салбий хусусиятларнинг шаклланишига, *тўртинчидан*, оила аъзолари ва қариндош уруғлар ўртасидаги ижтимоий муносабатларнинг бузилишига, *бешинчидан*, оилаларнинг барбод бўлишига олиб келиши мумкин.

2. Оилада маънавий-ахлоқий тарбиянинг заифлиги ёки сустлиги. Шахснинг маънавияти унинг ахлоқий фазилатлари билан белгиланади. Таҳлил қилинганда, оилада низо келтириб чиқарган шахсларнинг аксарияти маънавияти ва ахлоқий фазилатлари юқори даражада эмаслиги маълум бўлди.

Психолог И.Э.Клотниекс оилавий жанжаллар низолар ва салбий эмоционал реакцияларни келтириб чиқаради ва оиладаги психологик муҳитни бузади [7; С.30-31] деб таъкидлайди. Оиладаги низолар инсоннинг онгига салбий таъсир кўрсатиб, у ердаги муҳит ва тарбиянинг бузилишига олиб келади.

Фикримизча, ушбу жиноятнинг келиб чиқишига асосий сабаб сифатида оилада бола тарбиясида йўл қўйилган хатолик дейиш мумкин. Бу борада А.Авлоний таъкидлаганидек: “Тарбия ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё садоқат, ё фалокат масаласидир” [8; Б.38]. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев бу борада шундай дейди: “Биз бир ҳақиқатни ҳеч қачон унутмаслигимиз лозим: ота-она, жамият эътиборидан четдан қолган бола оилага қувонч ва фойда ўрнига фақат ташвиш келтиради. Шу боис бола тарбияси, ёшлар билан ишлаш биз учун энг муҳим ва долзарб вазифа бўлиб қолиши шарт” [9; Б.135]. Тарбия масаласи шундай оғирки, агар оилада фарзанд тарбиясида муайян хато ва камчиликлар юзага келганда у бартараф этилмас экан, бу албатта ўзининг салбий таъсири билан намоён бўлади. Тарбия ривожлантириш, парвариш қилиш, ўстириш, ўргатиш, илм бериш каби маъноларни англатади [10; Б.78].

Таҳлилларга асосланиб айтиш мумкинки, оилада маънавий-ахлоқий тарбиянинг заифлиги ёки сустлиги *биринчидан* энг аввало ота ёки онанинг маънавий-ахлоқий тарбиясининг пастлиги билан боғлиқ эканлиги, *иккинчидан*, унинг оилада ўсиб келаётган вояга етмаганлар хулқ-атворида салбий хусусиятларнинг шаклланишига олиб келиши, *учинчидан*, оилада низоли криминоген вазиятларни келтириб чиқариши, *тўртинчидан*, оила аъзолари ўртасида салбий муносабатларнинг юзага келишига ўз таъсирини кўрсатади.

3. Оила аъзоси (аъзолари)да мавжуд бўлган ғайриижтимоий хулқ атвор. Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, ҳар қандай ғайриижтимоий салбий оқибатларнинг, балки ҳар қандай жиноятларнинг содир этилишида шахснинг салбий-хулқ атвори сабаб бўлади. Айниқса, ота-онанинг салбий-маънавий ахлоқи оила муҳити ва фарзандлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатади.

Агар, оилада ғайриижтимоий салбий-хулқ-атвор мавжуд бўлса, у ерда салбий хусусиятларнинг шаклланиш эҳтимоли анча юқори бўлади [11; Б.9].

С.С.Ниёзова жиноятчи шахсининг шаклланишига ахлоққа зид ва ғайриқонуний ҳаракатларнинг такрорланиб туриши ҳам салбий таъсир кўрсатади [12; Б.89] – дейди. Шахсдаги ғайриижтимоий салбий хулқ-атвор ахлоққа зид қарашлар кўпинча низоли вазиятларни вужудга келишига сабаб бўлади.

4. Оиладаги моддий етишмовчилик ва қийинчиликлар. Оиладаги моддий таъминотнинг етарли эмаслиги ҳам оилада низоларнинг келиб чиқишига сабаб бўлувчи криминоген омиллардан бири ҳисобланади.

5. Оила аъзоси (аъзолари)нинг спиртли ичимликка ружу қўйиши. Оилада низоларни келтириб чиқарувчи асосий омиллардан бири бу - шахснинг спиртли ичимликка ружу қўйишидир. Маълумки, спиртли ичимлик истеъмол қилиш натижасида шахс ўзининг хатти-ҳаракати оқибатини англаб етмаслиги, жамиятга, аτροφдагиларга нисбатан бефарқлик ва ҳурматсизлик билан муносабатда бўлиш каби ҳолатлар келиб чиқади. Спиртли ичимлик оила турмуш доирасидаги низоларни келтириб чиқарувчи криминоген омиллардан бири бўлиб, унинг таъсирида кўпгина ҳуқуқбузарлик ва низоли вазиятлар келиб чиқади. Умумий таҳлилларга қараганда, оила турмуш муносабатлари доирасида содир этилган қасддан баданга шикаст етказиш жиноятларининг 70%дан ортиғи ичкиликбозлик оқибатида содир этилмоқда.

6. Ассосиз (меъёрдан ортиқ) рашк, эркак ва аёлнинг хиёлати. Оилавий ҳаётда эр ёки хотин ўртасида низоларнинг келиб чиқишига меъёридан ортиқ рашк қилиш ёки шундай қилмиш билан айблаш каби омиллар ҳам мавжуд. Бундай ҳолатлар кўпинча эркаклар томонидан содир этилиб, аёлларнинг оиладан кетиб қолишига, оиланинг бузулишига, баъзида эса турли кўринишдаги жиноятларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади.

7. Эрта турмуш қуриш, ёш оиладаги муносабатларга ноўрин аралашув. Мутахассисларнинг фикрича, ёш оилаларда эр-хотиннинг оилавий ҳаёт тўғрисидаги тасаввурларининг ўзаро мос келмаслиги, турли баҳоналар билан билан етишмовчиликни рўқач қилиши, бир-бирини тушунмаслиги, ёшлар ҳаётига ота-она ва яқин қариндошларнинг ноўрин аралашуви, оилавий муаммоларни ҳал этиш борасида ҳаётий тажрибанинг етарли эмаслиги, ёшларнинг низо содир этилганида тўғри қарор қабул қила олмасликлари оиладаги низоларнинг келиб чиқишига ва оилавий ажримларга сабаб бўлмоқда.

Тадқиқотчи Г.Инамджанованинг тадқиқотларида ёшларнинг оила қуришга, хусусан йигитларнинг оилани бошқаришга, рўзғор тутиш ва моддий таъминлашга, фарзандларини маънавий ва жисмонан соғлом қилиб тарбиялашга тайёр эмасликлари, қизлар эса уй бекаси, она бўлиш каби ўз вазифаларини тўлиқ тушунмасликлари, шунингдек аксарият

ажрашганларнинг ёши 20-25 ёш, турмуш қурганларига 1-1,5 йил бўлганлиги аниқланган [13; Б.42].

Тадқиқотимиз давомида оилавий ажримлар таҳлил қилинганида, мамлакатимизда 2010 йилда 17794 та, 2011 йилда 18603 та, 2012 йилда 17879 та, 2013 йилда 24025 та, 2014 йилда 28811 та, 2015 йилда 29647 та, 2016 йилда 29340 та, 2017 йилда 30142 та оилалар ажримлар қайд этилган. Ачинарли томони шундаки, сўнгги пайтларда оилавий ажримларнинг сони анча ортган. Мисол учун, 2010 йил билан 2017 йил таққосланганда, 2017 йилда 2010 йилга нисбатан 12348 тадан кўп оилавий ажримлар қайд этилган. Ушбу оилаларнинг 85%дан кўпроғини ёш оилалар ташкил этиши масаланинг нақадар долзарб эканлиги кўрсатади. Шу боис, ёшларни оила қуришга тайёрлашда уларни миллий қадрият, урф-одат ва анъаналаримиз руҳида тарбиялашимиз лозим.

Криминологиядаги жиноят сабаб ва шароитларига оид таълимотлар ва тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитлари тушунчасига қуйидагича муаллифлик таърифи ишлаб чиқилди: **оиладаги зўравонлик билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва унинг содир этилишига имкон берувчи шарт-шароит – оила аъзоси (аъзолари)даги ғайриижтимоий хулқ-атвор ва ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллик, уларни шакллантирувчи омиллар, шунингдек оила аъзолари ўртасидаги вужудга келган низо ва келишмовчиликларни, зўравонликни ва унинг билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича қонун ҳужжатларида белгиланган ваколатлар доирасида барвақт профилактик чора-тадбирларни амалга оширмаслик ҳолатлари.**

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини аниқлаш, таҳлил қилиш ва бартараф этиш: Ўқув қўлланма / И. Исмаилов, Д. М. Миразов, Ж. С. Мухторов ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – Б. 7.
2. Антонян Ю.М. Причины преступного поведения. –М.: Юридическая литература. 1992. –С. –114.
3. Исмаилов И. Уюшган жиноий тузилмалар фаолиятининг олдини олишни назарий ва ташкилий-ҳуқуқий таъминлаш: юрид. фан. док-ри. дисс... –Т., 2006. –Б. 160;
4. Файзиева М.Х. Оила барқарорлигига шахслараро муносабатлар таъсирининг ижтимоий-психологик хусусиятлари (эр-хотин мисолида). псих. фан. ном. диссер. –Т., 2005. –Б., 36;

5. Клевцова Н.А. Убийства детей, совершаемые все семьей. // Российский следователь, №13. 2009. – С. 16-17.

6. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Илмий-амалий тадқиқот марказининг 2017 йил давомида Тошкент шаҳрида оила турмуш муносабатлари доирасида содир этилган жиноятларининг сабаб ва шароитларини ўрганиш натижалари бўйича ҳисоботи;

7. Клотниекс И.Э. Психология в семье. – М., 1991. – С 30-31.

8. Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2-жилд. –Т., 2006. – Б. 38.

9. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т., 2017. – Б. 135.

10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати / Таҳрир ҳайъати Т.Мирзаев ва бошқ. –Т., 2007. –Б.78.

11. Ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилалар билан ишлашда профилактика инспекторлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳузуридаги жамоат тузилмаларининг ўзаро ҳамкорлиги: Ўқув қўлланма / Р. Рахмонов, А. Муродов, С. Хўжақулов. – Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014. –Б. 9.

12. Ниёзова С.С. Шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларнинг виктимологик профилактикаси. / Монография. –Т., ТДЮУ. 2017. –Б. 89.

13. Инамджанова Г. Ўзбекистон республикасида оила, оналик, оталик ва болалик давлат ҳимоясида: Ўзбекистонда оила, оналик ва болаликни муҳофаза қилишнинг концептуал масалалари // Республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Т., 2016. –Б. 42.